

ГЕОГРАФСКИ СПРАВОЧНИК

СЪЩНОСТ И ИЗЯВИ НА СЪВРЕМЕННИЯ УРБАНИЗАЦИОНЕН ПРОЦЕС В СВЕТА

Урбанизацията е многостранен процес на повишаване ролята и мястото на градовете в структурата на селищната мрежа, в утвърждаване на градския начин на живот в развитието на човешкото общество. Тя се характеризира с нарастване на градското население, концентрацията му в големите градове, обявяването на нови градове, присъединяване към градските селища на села като квартали, формиране на селищни агломерации, разпространение на градски начин на живот и др.

Основни понятия, фактори, етапи на развитие и перспективи

Етимологията на понятието **"урбанизация"** е твърде сложна.

Първите градове възникват в дълбока древност. По това време под "град" се разбира селище, което е заобиколено с крепостни стени. Най-старият град, според историците, е и днес съществуващият Ерихон (на територията на Палестинските автономни земи на Израел). Древните евреи ограждат градовете си с крепостни стени и ги превръщат в средища с религиозно, стопанско и културно значение. Старите гърци въвеждат понятието "полис". Под него те разбират, от една страна, град, а, от друга, град-държава, т.е. политическо образование. Древна Гърция никога не е единна държава, а се състои от многобройни градове-държави, които ту влизат в различни съюзи, ту непрекъснато воюват помежду си. За историците древният полис представлява център с многообразни функции.

В епохата на Римската цивилизация възникват многобройни градове. С нарастване на тяхното значение възникват различни термини, които са свързани с тях. Първото понятие е "civitas, -atis". С него те характеризират наред с община и държава, още град и гражданин. То е в основата и на по-късно възникналото понятие "цивилизация". По-често обаче римляните при обозначаването на града използват термина "urbs, urbis". Така те наричат град, който е обграден с крепостни стени, крепост или столица. Понятието "урбанизация" възниква в периода на Възраждането в Европа (епохата XIV-XVI в.), който е свързан с бързото възстановяване на древните възникване на

многобройни нови градове. От друга страна, те укрепват в демографско и стопанско отношение.

От латинската дума "urbs" произлиза и прилагателното "урбане" (urbane). То означава "по градски", "градски", а освен това "вежливо", "учтиво", "остроумно". Терминът "урбанитас" (urbanitas) притежава двааспектно значение. Едното означава "градски живот", а другото "вежливост", "образованост", "изящество", "остроумие", "дързост", "безсрамие" (Николов, 2000, с. 123). Пак според същия автор, латинският смисъл на понятието е значително по-широк и включва нюанси като "културност", "изтънченост", "приветливост", "възпитаност", но едновременно и "хитрост". Именно историците установяват, че категорията "урбанизация" е въведена през епохата на Възраждането поради големия интерес към класическия гръко-римски свят. През XIV в. за пръв път влиза в употреба думата "урбанитет", под която се разбира възникването и развитието на градовете, но по законите на римското устройство и управление.

Като се изхожда от казаното, според историците **"урбанизацията представлява комплексен обществено процес, включващ не само многовековната миграция на средновековното население от селото към града, но и изграждането на нови селища от градски тип или реконструкция на старите градове, разрушени от варварите. Тя не се изразява само или единствено в изграждането на градове, но и във формирането на нов, градски начин на живот"** (Николов, 2000, с. 123).

В Римската империя по отношение на селищата съществуват и други думи. Например "villa-ae" (лятна къща, заграден селски дом) и "burgus-" (укрепени се-

лища от градски тип). Те обаче нямат толкова важно значение за формирането на по-нови понятия, както е случаят с урбанизацията. В наши дни "бург" все пак се среща в имената на редица градове – Страсбург, Единбург, Залцбург и други, както и на държавата Люксембург.

В България понятието "урбанизация" в съвременното му тълкуване се появява в края на 60-те години на миналия век чрез разработки на наши архитекти и географи. В най-тесен и елементарен смисъл урбанизацията се схваща като процес на нарастване делът на градското население спрямо общия му брой за даден регион или страна. Този подход към урбанизацията може да се използва само за най-повърхности анализи, защото крие редица слабости и непълноти. Практически при научни изследвания урбанизацията се приема в по-широк смисъл, като делът на градското население е елемент на урбанизационния процес.

Според "Большая советская энциклопедия" (1977, т. 27) "урбанизацията е исторически процес на повишаване ролята на градовете в развитието на обществото, който обхваща социално-професионалната и демографската структура на населението, неговия начин на живот, култура, разпределение на производителните сили и разселването. Тя оказва огромно влияние на развитието на държавата, защото именно с градовете са свързани основните постижения на цивилизацията". Широко разпространено е мнението, че "съвременната урбанизация се отличава с изменение в разпределението на производителните сили и преди всичко в това на населението, на неговата социална професионална и демографска структура, на неговия начин на живот и култура. Урбанизацията е многостранен социално-икономически, демографски и географски процес, протичащ на основата на исторически сложилите се форми на общественото и териториалното разделение на труда" (Демографически...с. 495, М., 1985.).

В българската географска литература се подчертава, че урбанизацията „се характеризира със социално-икономически, демографски, географски, психологически и териториално-устройствени (градоустройствени) и други аспекти“, като самите урбанизационни процеси „засягат концентрацията, интензификацията и диференциацията на типично градските дейности, разпространението на градския начин на живот, труд, прекарване на свободното време и засилване на човешкото общуване“ (География на България, С., 2002, с. 525) .

По-елементарни и непълни определения за урбанизация се срещат в различни справочници. Например, "урбанизацията е социалнообусловен процес на съсредоточаване на стопанския и културния живот в големите градове" (Български..., С, 2004), или "урбанизацията е процес на съсредото-

чаване на живота в градовете, масово преселване на хора от селата в градовете, както и пренасяне на характерни за града черти и особености върху селото" (Български..., С. 1994).

Според социологията "урбанизацията представлява световно-исторически процес на разрастване и повишаване ролята на градовете в общественото развитие, предизвикващ съществени изменения в демографската и общностната структура на обществото, в културата и начина на живот, водещ до интензификация и концентрация в общуването между хората; процес на нарастване на дела на хората, живеещи в градовете по отношение на цялото население на дадена страна." (Енциклопедичен..., 1998).

Както се вижда, срещат се различни определения за урбанизация, но единно такова не съществува. Различните специалисти дават най-разнообразни тълкувания според собствените си виждания, но въпреки това те имат и доста общи черти.

С понятието "урбанизация" са свързани и **други понятия**. Такова е "**субурбанизация**". При субурбанизацията се наблюдава процес на изнасяне на част от градското население от центровете на големите градове и заселването му в периферните им части или в близко разположени до града селища. Субурбанизацията има важно значение за формирането на агломерациите.

Друго подобно понятие е "**дезурбанизация**". В случая се касае за процес, при който градският начин на живот се разпространява върху населението, живеещо в селата. Той обхваща най-вече селата от зоните на влияние на големите градове. Жителите на тези села в основната си част се занимават с неселскостопански труд. В резултат на това много крайградски села на практика се превръщат в замозни квартали, но нямат градски статут, а като цяло водят градски начин на живот.

От значение е и терминът "**рурурбанизация**". Под него се разбира процес на вторично завръщане на населението в централните части на големите градове. Той най-често е резултат от организирани мерки на местните органи на властта, чиято задача е да се подобри видът на градското ядро.

Друг термин, който често пъти се използва най-вече при анализа на урбанизационните процеси в държавите от Третия свят, е "**псевдоурбанизация**". Това е процес, при който градското население бързо расте, но това население възприема твърде малко от градския живот. Най-често в покрайнините, а нерядко и в центровете на много от градовете в развиващите се страни, се формират големи гета, жителите на които водят доста труден живот, защото са лишени от основни удобства. При псевдоурбанизацията вместо новопристигналите в градовете да започнат да водят по-модерен начин на живот, те привнасят в новото си местожителство

много от чертите на селския бит и култура. При псевдоурбанизацията най-често към градовете се насочват хора с ниска култура и квалификация. В тях те започват каквато и да е нископлатена работа и най-често почти нищо не виждат от предимството, че живеят в голям град.

Често пъти се използва и терминът **“рурализация”**. При рурализацията се наблюдава процес на заселване на жители на големите градове в селски селища, които са транспортно достъпни и с добри показатели по отношение на екологията и шумовото замърсяване. Терминът идва от латинската дума „rūs”, която се превежда на български език като село или поле.

Тясно свързано с въпросите на урбанизацията е понятието **“агломерация”**. Концентрацията на населението в големите градове способства за бързото развитие на градските агломерации. Те представляват концентрации около по-значителни градове (над 100 хил. дка, а в някои случаи и над 50 хил. дка) на градове и села, обединени в интензивни и устойчиви многообразни връзки. Формирането на тези сложни форми на заселване в нашата съвременност придобива широко развитие и е важна особеност на съвременната урбанизация. Градът като “точка” на географската карта започва да губи своето значение и на смяна започва да идва по-сложната форма на заселване – агломерацията. Последната няма така ясно очертани граници, има по-голямо на площ разпространение от класическия град, по-малка компактност на застрояване и гъстотата на населението. Процесът на превръщане на града в агломерация е свързан със значителното му териториално нарастване за сметка на приградските зони. Съществуват различни определения за тези сложни пространствени образувания. Според Джаошвили *“градските агломерации изразяват териториалната концентрация на определено ниво на урбанизацията, когато носители на териториалната концентрация на производството не са отделните градове, а група градски селища, разположени на неголеми територии и свързани помежду си с ежедневни производствено-икономически и социално-културни връзки”* (Джаошвили, 1978). Съществуват много определения, които се отнасят до агломерациите, но те в една или друга степен си приличат. Доста сполучлива е следното определение: *“Агломерациите представляват компактна пространствена групировка от селища (най-вече градски), обединени с разнообразни и интензивни връзки (пространствени, трудови, културно-битови, рекреационни и др.) в сложна многокомпонентна динамична система.”* (Географическият енциклопедически., 1988). Интерес представлява и определението за селищна агломерация, според което *“селищната агломерация представлява цялостна полифункционална динамична пространствено диференци-*

рана социално-производствена система” (Илиев, И, 1995). Освен това, той подчертава, че у нас е по-правилно да се говори за селищни агломерации.

Географията започва да проявява интерес към въпросите на агломерациите от 80-те години на миналия век. По това време у нас вече може да се твърди, че съществуват следните агломерации: София – Перник, Пловдив, Варна – Девня, Бургас – Камено и Велико Търново – Горна Оряховица – Лясковец. През 90-те години на миналия век агломерация се формира и около Плевен (Илиев, И., 1995). В световен мащаб най-големите агломерации, някои от които представляват сложни формирования от високо ниво, са: Токио – 31 млн. д., Ню Йорк – Филадельфия (САЩ) – 30 млн. д., Мексико – 21 млн. д., Сеул (Реп. Корея) – 19,8 млн. д., Сан Паолу (Бразилия) – 18,5 млн. д., и др.

Близки до понятието “агломерация” са понятията **“конурбация”** и **“мегалополис”**. В случая става въпрос за урбанизирани ареали от по-висок порядък, като мегалополисът е на първо място. Необходимо е да се спомене и понятието **“метрополис”**. Според социологията, при метрополисът (гр. meter – майка и polis – град) става въпрос за град-ядро, имащ значение на притегателен или главен по отношение на други, обикновено по-малки по размер и близки по значение сателитни градове. Появата му е израз на урбанизацията върху основата на индустриализацията, на засилващия се обмен на взаимовръзка между обществените явления на една по-висока степен на интегрираност на социалната система (Енциклопедичен..., С., 1998). Това понятие е въведено от гръцкия архитект К. Доксиадис.

Конурбацията се отнася за район, който обхваща един или няколко града и по-малки градове и селски селища около тях. Конурбацията свързва всичките тези селища от различен порядък в район с добре изградени връзки от всякакво естество. За разлика от агломерацията, при конурбацията обикновено се наблюдават няколко големи града, разстоянието между които може и да е по-голямо, но връзките са много стабилни. Известни конурбации в Европа са Холандската, конурбациите във Великобритания около Манчестър и Бирмингам, както и Гурската във ФР Германия.

Мегалополисът представлява съчетание на много агломерации, които образуват свръхурбанизирани район. Това е голяма по площ добре организирана зона, която е обикновено с полосовидна форма. Мегалополисът се формира постепенно в резултат на срастването на многобройни агломерации и няма свой център. Обикновено се приема, че за да се говори за мегалополис е необходимо разглежданата урбанизирана зона да има население над 25 млн. д. Терминът е въведен от френския географ Жан Готман през 50-те години на XX в. с цел означаването на силно урбанизирани територии в САЩ.

Известни са следните мегалополиси в САЩ, именувани по крайните градове: Восташ (коридор от Востън на север, до Вашингтон на юг, с дължина 750 км), Сансан (в Западна Калифорния по Тихоокеанския бряг, между градовете Сан Франсиско и Сан Диего, с население над 35 млн. д.), Чипиц (покрай Великите езера – от Чикаго до Питсбърг). В Япония най-известен е мегалополисът Кейхан около Токио с 35 млн. д. население.

С въпросите на урбанизацията се занимава не само географията, а още историята, архитектурата, социологията, културологията и др. За първи път с въпросите на урбанизацията в близък на съвременното съдържание смисъл и със свързаните с нея процеси се занимават представителите на утопичния социализъм. Това са Томас Мор, Шарл Фурие, руските народници и още редица представители на късните утописти. Те обаче разглеждат разрастването на града като негативен процес.

Във връзка с това, че урбанизацията е обект на изследване от многобройни науки, се срещат и някои други понятия, които са свързани с основното "урбанизация". Пример в случая е понятието "урбанизъм" (фр. Urbanisme, от лат. urbanism – градски, urbs – град). Урбанизъмът е направление в градостроителството на ХХ в., представителите на което утвърждават идеята за първостепенната и безусловно позитивна роля на градовете в съвременната цивилизация. Създател на теорията на урбанизма е френският архитект Ле Корбюзе. Често пъти понятието "урбанизъм" се използва като синоним на градостроителството като цяло.

В социологията, и по-точно в културологията, се говори също така за урбанизъм, но разгледан като начин на живот. В случая се касае за съвкупност от присъщи за населението на градовете норми и правила на поведение, обусловено от високата концентрация на население и особеностите на градската субкултура (отслабване на социалния контрол и социалната сплотеност, анонимност при общуването, рационалност в поведението, намаляване ролята на първичните групи и др.).

Урбанизацията се отличава с редица **особености**. Най-важните от тях са нарастване на градското население, концентрацията му в големите градове, обявяването на нови градове, присъединяване към градските селища на села като квартали, формиране на селищни агломерации, разпространение на градския начин на живот и др. Пространственото проявление на урбанизацията засяга развитието на тесни и интензивни връзки на градовете и останалите, близко разположени селища, които при определени случаи формират нов тип териториално-селищни образувания. Такива са селищните агломерации – резултат от многопосочното влияние, изразяващо се с интензивни и устойчиви връзки между голе-

мите градове и близко разположените населени места. Последниците от урбанизацията се проявяват в разширяване на мястото и ролята на производствените отрасли и формирането на високо развита производствена и социална инфраструктура.

Урбанизационните процеси се зараждат и развиват под влиянието на **комплекс от фактори**. В отделните етапи на урбанизацията съответните фактори оказват различно по степен влияние върху урбанизационните процеси.

Основен фактор за развитието на урбанизацията е характерът на *общественото производство*. Той оказва влияние върху развитието на много сфери на човешката дейност и качеството на жизнената среда. Освен това се изменя икономическата и социалната структура на населението, типът култура и др.

Друг фактор, който допринася за развитието на урбанизацията, е нарастването на *транспортните, административните, културнопросветните и други функции на градовете*. Тяхната многофункционалност дава възможност за привличане на голям брой заселници. С това е свързано и подобряването на възрастовата структура на големите и средните градове в много части на света.

Фактор за урбанизацията в много от страните от Третия свят е *високият естествен прираст* на селското население, *безработицата* и стремежът към някаква реализация извън родното място.

Съществуват и фактори от географски характер като *иконом-географското положение* на градовете, наличието на *естествени ресурси* и *работна сила*.

Влияние върху урбанизацията оказват и различните *административни промени*. Те се изразяват в присъединяване на близко разположени до градовете села в техните граници, или пък в обявяването на села за градове.

Що се отнася до *агломерациите*, те се развиват на базата на определени фактори, а именно: развитието на *производителните сили*; *степената на изгодност* на иконом-географското положение, както на отделния град-ядро, така и на урбанизиращата се около него зона; *натрупване* в нея на основни елементи на урбанизация; *развитие* на инфраструктурата и отраслите на *непроизводствената сфера*; *наличие* на *рекреационни ресурси* и др.

Най-важната особеност на урбанизацията се изразява във все по-значителното нарастване на градското население в световен мащаб. Процесът се характеризира с **четири етапа**.

За първите два е характерна голяма миграция от селата към градовете, породена от аграрната пренаселеност и тежките условия на селския живот. Разликата в социално-икономическото развитие между градовете и селата е голяма. Градското население расте много бързо. Такава е картината в множество

страни от Третия свят. Ако се направи сравнение с България, тези два етапа у нас завършват в края на 60-те години (вж. Ч. Младенов и Ем. Димитров, бр. 1 и 3/2009 на „География '21“).

Третият етап е свързан с преминаване от екстензивно към интензивно развитие на урбанизацията. Все повече се внедряват постиженията на научно-техническия прогрес, разширява се мрежата на многофункционалните градове, намалява работната сила в селата, отслабва интензивността на трайните миграции от селото към града и градските агломерации придобиват все по-голямо значение. Третият етап е характерен за основната част от развитите страни в света. В България третият етап се появява в началото на 70-те години на XX век (вж. пак там).

При четвъртия етап на урбанизацията различията между града и селото вече почти изчезват и все повече се развиват агломерациите. В наши дни и България се намира в четвъртия етап, но тя е значително по-изостанала в урбанистично отношение в сравнение със силно развитите страни. Четвъртият етап в развитието на урбанизацията е много характерен за САЩ. В тази страна само 2-3 % от населението се занимава със земеделие, а има и много голям брой селища без градски статут, но с градски облик и градски тип заетост на населението. Голяма част от американското население живее в градски агломерации, но при тях основният град не расте, а дори намалява, защото част от населението отива да живее в близките селски селища от агломерациите, които се отличават с по-добри условия за обитаване от екологична гледна точка. Протичат процеси на дезурбанизация (пространствен ход на градския начин на живот) и рурализация (има стремеж на жителите на големите градове да се заселват в близките селски местности). Това явление се наблюдава и при редица големи европейски градове като Париж, Лондон и др.

Важен е и въпросът за основните етапи в еволюцията на възгледите за същността, обхвата и съдържанието на понятието „агломерация“. Първият етап според световната литература обхваща времето от средата на XIX до началото на XX век, вторият – от началото на XX в. до 70-те години на сщия, а третият – след 70-те години на отминалото столетие. Що се отнася до българската научна литература, понятието „агломерация“ се появява в началото на XX в. и се използва при статистическото описание на населените места, т.е. като статистическо понятие (Матеев, 1906). Реално селищните агломерации у нас започват да се утвърждават от 70-те години на отминалия век, когато в силно развитите страни започва третият етап на тяхното развитие. Именно тогава излизат и първите публикации от наши учени по този въпрос (Маринов и кол., 1973; Динев, 1973; Ганев, 1976, 1979, 1986; Гешев, 1981, 1984, 1985 и др.).

Исторически погледнато градовете винаги са в основата на културното и общественото развитие. Те се явяват съсредоточения на икономиката, търговията, изкуството, културата и науката. В нашата съвременност урбанизацията има световен характер. Тя е обхванала в една или друга степен всички страни – както развитите в стопанско и културно отношение, така и развиващите се. В резултат на урбанизацията повсеместно се наблюдава голямо нарастване на градовете, разпространение на градски начин на живот, нови форми на разселване (агломерации, конурбации и мегалополиси), но съдържанието на урбанизационния процес е различно в развитите и развиващите се страни. Съгласно изследванията на специалисти от ООН, развиващите се страни закъсняват с процесите си на погражданяване на селската част от населението с около 75 години в сравнение с равнището, постигнато в развитите страни.

Към 2025 година се очаква градското население в развитите страни да бъде малко над 80 %. Това означава, че в бъдеще темповете на урбанизация в тази част на света ще се забавят, защото отдавна големият приток към градовете е отминал. В слабо развитите страни урбанизационният процес ще протича с ускорен темп, що се отнася до бързото нарастване делът на градското население. Пак към 2025 г. се очаква общо в континентите Азия и Африка този дял да е около 55 %. В наши дни и при двата континента нарастване в абсолютен брой се наблюдава както при селското, така и при градското население. Първото нараства по-бързо и относителният дял на градското население се променя в положителна посока. Очаква се към 2020 г. абсолютният ръст на селското население да се преустанови. Най-бърз темп на нарастване на градското население до 2025 г. ще имат страните от Западна, Централна и донякъде – от Източна Африка, където като цяло градското население ще достигне до около 50 %. Урбанизацията в Азия и Африка в бъдеще ще породни проблеми във връзка с бързото нарастване на някои градове като Калкута, Делхи, Момбай (Индия), Карачи (Пакистан), Киншаса (ДР Конго), Лагос (Нигерия) и др. В тях ще бъдат съсредоточени огромни човешки маси, но без основната част от тях да имат нормални градски условия на живот. Очаква се до 2014 г. тези градове да са на брой между 550 и 600.

Изяви на урбанизационния процес в света

В нашата съвременност урбанизацията има **световен характер**. Тя е обхванала в една или друга степен всички страни – както развитите в стопанско и културно отношение, така и развиващите се. Първите имат доста висок дял градско население. Бурните миграции в посока „село-град“ вече до го-

ляма степен са замрели и урбанизацията се развива по интензивен път. Постепенно изчезват съществените различия между града и селото като бит и характер на труда. В страни като САЩ, Белгия, Великобритания и други само 2–3 % от работещото население е заето в селското стопанство, което е на промишлени основи и селскостопанският труд малко се отличава от промишления. Обликът на селата е доста близък до този на градовете. Много от селските жители не са селскостопански работници, т.е. няма покритие между селски жител и работещ селскостопанска работа. Селата изпълняват все повече неселскостопански функции. Благодарение на урбанизацията в тези страни се създават добри условия за живот на населението и развитието на общественото производство. В развитите страни все по-голямо значение придобиват големите градски агломерации. В много случаи тези агломерации се срастват помежду си в още по-големи урбанизирани територии като конурбации и мегалополиси. Те имат прогресивно значение като съсредоточения на водещи стопански отрасли и водят до висок жизнен стандарт, но и пораждат множество негативни екологически и здравни проблеми (замърсяване, шум, стрес и др.). В самите агломерации централният град в повечето случаи вече не расте (напр. Париж, Лондон), а много от жителите му се изселват в близките селища на агломерацията, които предлагат значителни екологични предимства. В околностите на големия град или в близките селища изникват благоустроени квартали за по-заможни жители, а в самия център на големия град цените на имотите (за продажба или под наем) вече значително падат. Тук се заселват повече имигранти и местни хора с ниски доходи.

В развиващите се страни урбанизацията е един от важните фактори за ускоряване на тяхното социално-икономическо развитие. Съвременните изисквания към качеството на живота, потребностите от високо образование и квалификация, от високи технологии и развита култура стават причина непрекъснато да расте броят на хората в тези страни, които напускат селата и търсят начин да заживеят в по-големите градове. При тях бързото нарастване на градското население може да се окаже опасно. Най-често урбанизационният процес е трудно контролируем, защото тези държави не разполагат с достатъчни икономически, финансови и правни възможности за това. Най-характерно за развиващите се страни е именно високият темп на нарастване на градското население. Урбанизацията е с екстензивен характер. Големи селски маси се насочват към градовете не само поради посочените фактори, а много често гонени от бедността и безработицата в селата. Много от тях не могат да се адаптират към градските условия. Те са с ниска култура и квалификация. В околностите на големите градове въз-

никват примитивни квартали от преселници, често без ток и вода. Част от преселниците постепенно добре се адаптират към новите условия, но голяма остава делът на тези, които остават несвързани със съвременната градска среда. Те запазват селския си начин на живот, представи и характер на социалните връзки. Така в големите градове се привнасят много черти на селския начин на живот. Темповете на икономическо и социално развитие (откриването на нови работни места и жилищното строителство) са по-ниски от темповете на демографското им нарастване в резултат на големите заселвания в тях. В развиващите се страни обикновено има един голям град, който най-често е столица, а останалите градове са много по-малки по брой на населението си и изпълнявани функции. Силното развитие на един град (в по-малките страни) или на няколко (в по-големите) поражда множество проблеми, като най-остър е този с голямата концентрация на функции в едно, рядко в няколко места и невъзможността за развитие на вторични центрове.

Характерна особеност на урбанизацията в развиващите се страни е много голямата разлика между града и селото. Въпреки многото проблеми, все пак градовете, особено централната им част (ситито) имат по-благоустроен вид. Селата обаче са доста изостанали в стопанско и културно отношение. Благоустройството им е на ниско ниво. Съществуват проблеми по отношение на електрификацията, водоснабдяването и канализацията, а битът на живеещото в тях население е доста примитивен. Освен това в тази част на света до голяма степен има покритие на селския жител със селскостопанския вид труд. Селата имат най-вече селскостопанска специализация, а селският труд е доста тежък поради слабото навлизане на техническите новости.

Световният урбанизационен процес може да се охарактеризира по много начини, но съществуващите статистически материали по линия на ООН дават възможност да се използва най-вече **делът на градското население** в отделните страни и континенти. Въпреки че е доста непълен и неточен, той все пак дава известна представа за степента на урбанизация по света.

В наше време половината от хората на планетата живеят в градовете, като по прогнозни разчети към 2030 г. градското население на света ще надмине 60 %. В сравнение с 1950 г., когато специалистите от ООН за първи път представиха данни за градското население по страни и континенти, в Азия и Африка то е нараснало 3 пъти и вече достига до около 40 %. Поради високият темп на нарастване на градското население в посочените региони, след около 10–15 години тези континенти вече ще имат над 50 % градско население. В Северна Америка

Таблица 1

Относителен дял на градското население при отделни страни по континенти (2007 г.)

Table 1.

Share of urban population in countries by continents (2007).

Дял на градското население (в %)	ЕВРОПА	АЗИЯ	АФРИКА	АМЕРИКА	АВСТРАЛИЯ и ОКЕАНИЯ
Над 90	Малта, Андора, Белгия, Люксембург, Холандия, Великобритания	Ливан, Израел, Кувейт, Бахрейн, Катар	-	Бермудски острови /Брит/, Венесуела, Уругвай	Науру
70-90	България, Испания, Франция, Германия, Дания, Швеция	Япония, Р. Корея, Оман, Катар, Ирак, Турция, Йордания, Сауд. Арабия	Либия, Джибути, Реюньон /Фр./	САЩ, Перу, Канада, Мексико, Куба, Чили, Аржентина, Колумбия	Австралия, Нова Зеландия, Маршалови острови, Палуа
50-70	Унгария, Чехия, Гърция, Сърбия, Румъния, Македония	Грузия, Азербайджан, Сирия, Иран, Малайзия, Монголия, Тайван	Алжир, Тунис, ЮАР, Мароко, Мавритания, Реп. Конго, Габон	Бразилия, Боливия, Еквадор, Коста Рика, Панама, Ямайка	Нова Каледония /Фр/, Вануату, Американско Самоа
30-50	Албания, Португалия	Китай, Индонезия, Пакистан, Йемен, Узбекистан, Киргизстан	Нигерия, Египет, Камерун, Гана, Того, Мали, Либерия	Гватемала, Ел Салвадор,, Хаити, Гаяна, Белиз, Хондурас	Фиджи, Гуам /САЩ/, Микронезия, Тонга, Кирибати, Тувалу
10-30	-	Индия, Бангладеш, Шри Ланка, Тайланд, Мянма, Непал	Етиопия, Судан, Нигер, Чад, Малави, Уганда, Танзания, Еритрея	-	Папуа-Нова Гвинея, Соломонови острови, Самоа
Под 10	-	Бутан	Руанда, Бурунди	-	-

Източник: Страните в света 2006–2007 г. (Справочник). – С., 2007. (автори: А. Луканов, Н. Божинов и Ст. Димитров).

разглежданият дял е 78 %, а в Австралия и Океания е още по-висок – 85 %. Латинска Америка също е регион с висок дял градско население – 77 %. Около 80 % е дялът на градското население на Европа (без териториите от бившия СССР). Днешна Русия е със 78 % градско население. Когато се говори за дялът на градското население при отделните държави, най-често се използват националните критерии за град. Като селско се приема цялото население, което живее в селища, които нямат градски статут. В този случай се приема, че град е всяко населено място, което има статут на такова.

В развитите страни на света, попадащи в континентите Европа, Северна Америка и Австралия, дялът на градското население с единични изключения (напр. Португалия и Албания) преобладава в различна степен над селското. От страните на Балканския полуостров България има най-висок дял градско население (73 %), а като цяло за Европа с най-високи дялове се отличават Белгия (97 %), Исландия (92 %), Великобритания (89 %), Нидерландия (89 %), Германия (87 %), Дания (85 %), Швеция (84 %) и др. Понисък е този дял в Западна Европа само при Ирландия – 58 %. Канада и САЩ имат дял на градското население 77 %, а Австралия и Нова Зеландия – съответно 85 % и 86 %. Независимо от разнообразните стойности на показателя, при основната част от разглежданите региони различията между града и селото до голяма степен са преодоляни и много хора предпочитат живота в тихи и спокойни селища без градски статут, но предлагаша среда на обитаване не по-лоша от градската. Типичен пример в това отношение са САЩ и Канада, където 23 % от населението е селско, а със селскостопански труд се занимават само няколко процента от активното население.

В развиващите се страни има такива с висок дял градско население, но и други с доста нисък. В Латинска Америка с някои изключения дялът на градското население е висок. Това особено важи за страни, които могат да се причислят към по-развитите. Над 90 % е градското население във Венецуела и Уругвай и над 80 % в Аржентина и Чили. Висок (над 70 %) е показателят и за Куба, Порто Рико, Колумбия, Перу и др. Реално нисък е дялът на градското население само в Хаити (35 %), а малко под 50 % е в Централноамериканските държави Гватемала, Белиз, Хондурас и Салвадор.

В Азия най-урбанизирани страни са Кувейт (97 % градско население), Катар (92 %), Израел (91 %), Ливан (89 %), Саудитска Арабия (86 %), Република Корея (86 %), Оман (79 %), Япония (78 %), Турция (75 %) и др. Тази група страни е малцинство спрямо всички останали в Азия. Някои от тях като Япония, Корея, Израел и други не могат да се отнесат към развиващата се свят. Голям е дялът градско население и при основната част от т. нар. "нефтени" страни, където условията за земеделие са неблагоприятни, а и многото чуждестранни работници се заселват в градовете. Някои страни

като Армения, Грузия, Ливан, Сирия, Йордания са със стара градска култура.

В Източна Азия от 6 страни 5 са с дял над 50 %, но тук е разположен Китай, чието градско население, макар и бързо нарастващо, е само 37 %.

Най-ниска е степента на урбанизация в Южна Азия. От 7 страни в региона няма нито една с дял на градското население над 50 %. Изобщо тук са разположени едни от най-многобройните селски маси, защото големите по брой страни като Индия, Пакистан и Бангладеш са с дялове на градското население съответно 29 %, 38 % и 25 %.

Що се отнася до Югоизточна Азия, тук също нивото на урбанизация е ниско. При страните от п-в Индокитай (Мянма, Тайланд, Лаос, Камбоджа, Виетнам) дялът е около и под 25 %, а в Индонезия – 40 %.

В Централна Азия, при бившите Централноазиатски републики на бившия СССР (с изключение на Казахстан) той е под 50 %, а в Киргизстан и Таджикистан и под 40 %.

Изобщо континентът Азия продължава да е с най-голям брой селско население в света, което се отразява и върху общата картина в съотношението между двете групи в световен мащаб.

Африка е все още слабо урбанизиран континент. При него в последните десетилетия бързо расте дялът на градското население от голямата миграция към градовете и високата раждаемост, но процесът протича и с всички основни негативи. За 2007 г. от 57 държави и зависими територии, в 13 дялът на градското население е над 50 %. Най-висок е този дял в Либия (88 %) – "нефтена" страна с неблагоприятни условия за земеделие; в Джибути (84 %) – малка страна, където почти цялото население е концентрирано в един град; Мавриций – малка и добре развита стопанска страна с голяма концентрация на населението в столицата. Същото се отнася и до други малки островни страни и територии. Реално по-урбанизирана типична страна е ЮАР (53 %) и държавите от Северна Африка (Тунис, Алжир, Мароко, Мавритания) – над 50 %. В Западна и Централна Африка поради бързия урбанизационен процес редица страни имат дял, близък до 50 % (Камерун, Сенегал, Кот д'Ивоар и др.). Относително по-урбанизиран е и регионът на Южна Африка, докато Източна Африка остава с най-малък дял градско население. Тук при някои страни разглежданият дял е изключително нисък – Руанда (7 %), Бурунди (9 %), Уганда (14 %), Етиопия (15 %) и Еритрея (19 %).

Освен с дела на градското население, световната урбанизация може да се представи и чрез **нарастване на градовете с население над 1 млн. д.** Очаква се до 2014 г. тези градове да са на брой между 550 и 600. От тях около 140 ще са в развитите страни, а останалите – в развиващите се. Именно при тях големият миграционен поток към градовете в съчетание с високия естествен прираст ще доведат до наличието на такива градове – "милионери", но в основната си част те няма да имат не-

обходимата база за нормално функциониране като такива. Градското население в слаборазвитата част на света ще има значителни проблеми по отношение на безработицата и жилищната криза. Големи ще са и проблемите с нови водоизточници, електроснабдяването, достъпното и качествено здравеопазване, екологията, политическата и етническата стабилност и др. Практически в бъдеще за значителна част от градското население обстоятелството, че живее извън селата няма да му носи предимство.

Друга особеност на съвременната урбанизация е формирането на **градски агломерации и урбанизирани зони**. В световен мащаб най-известните големите агломерации, някои от които представляват сложни формирования от по-високо ниво са следните: Токио (Япония) – 31 млн. д., Ню Йорк-Филадельфия (САЩ) – 30 млн. д., Мексико (Мексико) – 21 млн. д., Сеул (Реп. Корея) – 19,8 млн. д., Сан-Паулу (Бразилия) – 18,5 млн. д., Осака-Кобе-Киото (Япония) – 17,6 млн. д., Джакарта (Индонезия) – 17,3 млн. д., Делхи (Индия) – 16,7 млн. д., Мумбай (Бомбай, Индия) – 16,7 млн. д., Лос Анжелис (САЩ) – 16,6 млн. д., Кайро (Египет) – 15,5 млн. д., Калкута (Индия) – 13,8 млн. д., Манила (Филипините) – 13,5 млн. д., Буенос-Айрес (Аржентина) – 6 млн. д., Москва (Русия) – 12,1 млн. д., Шанхай (Китай) – 11,9 млн. д., Рейнско-Рурската област (Германия) – 11,3 млн. д., Париж (Франция) – 11,3 млн. д., Риу-ди-Жанейру (Бразилия) – 11,2 млн. д. и Лондон (Великобритания) – 11,2 млн. д.

В страните-членки на ЕС най-известните класически агломерации са тези на Париж и Лондон, които са формирани около големи градски ядра. Други по-големи агломерации са тези на Мадрид (6,1 млн. д.), Барселона (4,8 млн. д.), Милано (4,3 млн. д.), Берлин (4,1 млн. д.) и Неапол (3,8 млн. д.). Извън страните на ЕС много големи са агломерациите на Москва и на Истанбул (всяка над 12 млн. д.). Важни са и конурбациите в страните от ЕС, които представляват агломерации от полицентричен тип. Най-известната конурбация е Рейнско-Рурската, която включва значителни градове, като: Кьолн, Есен, Дортмунд, Дюселдорф, Дуйсбург, Бохум, Вупертал и Бон. Над 6,6 млн. д. живеят в нидерландската конурбация Ранстад с основни селища Амстердам, Ротердам, Утрехт, Харлем и Лайден. В Германия друга конурбация е Рейн-Майн с население 3,1 млн. д. (основни селища тук са Франкфурт, Висбаден, Майнц). В Южна Полша известна е Шльонската конурбация (Катовице с още 7 града). Във Великобритания са известни конурбациите на Манчестър-Ливърпул и на Бирмингам.

В САЩ има около 40 агломерации с население над 1 млн. д. Освен споменатите вече агломерации на Ню Йорк-Филадельфия и на Лос Анжелис, по важни са тези на Вашингтон-Балтимор (8,2 млн. д.), Чикаго-Милуоки (9,5 млн. д.), Сан Франсиско (7,2 млн. д.), Хюстън (5,4 млн. д.), Финикс (4,0 млн. д.), Сан Диего (4,9 млн. д.), Далас (6 млн. д.), Индианополис (7,1 млн. д.) и др. Общо в САЩ има над 300 агломерации, където живее около 80 % от населението на страната. Това са т.нар. стандартни метрополитенски ареали – агломерации с град над 100 хил. д. и близко разположени градове и села.

В Канада има шест милионни агломерации, като основни са три: Торонто (6,2 млн. д.), Монреал (3,6 млн. д.) и Ванкувър (2,2 млн. д.).

В Латинска Америка водещи са споменатите вече агломерации на Мексико-сити, Буенос Айрес, Сан Паулу и Риу ди Жанейру. Големи са и агломерациите на Богота (Колумбия) – 8,1 млн. д., Лима (Перу) – 7,9 млн. д., Сантяго (Чили) – 5,7 млн. д.

В Австралия и Океания най-важни са агломерациите на Сидней (4,5 млн. д.), Мелбърн (3,8 млн. д.), Брисбейн (2 млн. д.) и Пърт (1,5 млн. д.).

В Азия най-големите агломерации са разположени в две страни, където селското население преобладава над градското. Това са Китай и Индия. Големи са и агломерациите в Япония. Единични агломерации има и в Република Корея (Сеул), Пакистан (Карачи), Дака (Бангладеш), Джакарта (Индонезия), Тайпе (Тайван), Банкок (Тайланд), Куала Лумпур (Малайзия) и др. В Китай най-големи са агломерациите на Шанхай и на Пекин (значително над 10 млн. д.), като има още 12 агломерации с население между 3 и 7 млн. д. В Индия освен споменатите агломерации на Мумбай и Делхи, много голяма е тази на Калкута (15 млн. д.). В страната има и още 8 агломерации с население между 3 и 7 млн. д.

В Африка, въпреки многобройните проблеми и негативни особености при протичането на агломерационния процес, все пак вече съществуват значителни агломерации. В Северна Африка основно значение имат агломерациите на Кайро (15,5 млн. д.), Александрия (4,5 млн. д.), Алжир (6 млн. д.) и Тунис (2 млн. д.). В Западна Африка са известни агломерациите на Лагос (Нигерия) – 11,2 млн. д., Ибадан и Кано (около 5,5 млн. д. всяка), Абиджан (Кот д'Ивоар) – 5,4 млн. д., Дакар (Сенегал) – 2,5 млн. д., Конакри (Гвинея) – 2 млн. д. и Акра (Гана) – 2 млн. д. В Централна Африка големи са агломерациите на Киншаса (ДР Конго) – 10,0 млн. д. и на Луанда (4 млн. д.). В Източна Африка има само 2 агломерации с население около 3 млн. д. всяка – Найроби (Кения) и Адис Абеба (Етиопия). В ЮАР известни са агломерации-

те на Йоханесбург – 7,3 млн. д., Кейптаун – 4,7 млн. д., Дърбън – 3,3 млн. д. и Претория – 2,1 млн. д.

Литература

- Апостолов, Н. Типология на градовете в България според ежедневните трудови пътувания. – Проблеми на географията, кн.2, 1980.
- Български тълковен речник. – Изд. "Хермес", С., 2004.
- Български тълковен речник. – Изд. "Наука и култура", С., 1994.
- Географическият енциклопедически словарь. – М., 1988.
- Большая советская энциклопедия. – Том 27, М., 1977.
- Брук, С. Население мира. – М., 1986.
- Ганев, Хр. Относно формирането на селищни агломерации в НРБ. – Проблеми на географията, кн.4, 1976.
- Ганев, Хр. Пловдивската агломерация. Същност и демографски особености. – Автореферат на кандидатска дисертация., 1986.
- Ганев, Хр. Тенденции в демографското развитие на урбанизацията в градските агломерации в България. – Год. на СУ, ГГФ, кн.2, том 80, 1986.
- Ганев, Хр. Селищните агломерации и критерии за определяне на техните граници. – Год на СУ, ГГФ, кн.2, География, том 73, 1979.
- Гешев, Г. Взаимодействие между процесите на индустриализация и урбанизация в НРБ. – Проблеми на географията, кн.1, 1981.
- Гешев, Г. Тенденции в развитието на урбанизацията в НРБ. – Проблеми на географията, кн.4, 1984.
- Гешев, Г. Икономикогеографски проблеми на урбанизацията в НРБ. – Автореферат на кандидатска дисертация., 1985.
- Григоров, Н., М. Мелниклиева. Някои понятия, свързани с възникването на нови селищни формации в България. – Изв. на ИРТП, кн.3, 1971.
- Демографическият енциклопедически словарь. – М., 1985.
- Динев, Л. Урбанизацията в България и развитието на селищната мрежа. – С., 1973.
- Деведжиев, М. Селищните системи. – С., 1978.
- Джаошвили, В. Ш. Урбанизацията в Грузия. – Тбилиси, Мецниереба, 1978.
- География на България. Физическа география. Социално-икономическа география. – Геогр. и-т БАН, С., изд. „ФорКом“, 2002.
- Енциклопедичен речник по социология. – С., 1998.
- Илиев, И. Формиране на Плевенската агломерация и антропогенното трансформиране на нейната територия. – Автореферат на кандидатска дисертация, 1995.
- Илиев, И. Теоретико-методически основи за определяне на границите на агломерацията. – Проблеми на географията, кн. 3-4, 1999.
- Каракашев, Хр. Количествени характеристики на ежедневните трудови пътувания на селищните системи. – Проблеми на географията, кн. 4, 1980.
- Луканов А. Н. Божинов, Ст. Димитров. Страните в Света (2007 г.). – С., 2008.
- Луканов, А., Н. Божинов, Ст. Димитров. Страните в Света (2006 г.). – С., 2007.
- Маринов, Хр., Д. Панайотов, Сл. Славеев. Проблеми на отрасловото съчетание в системата на селищните единици. – Варна, 1973.
- Младенов, Ч. Е. Димитров. Съвременни особености и промени в демографската ситуация на Столична община. – Население, 1-2, 1999.
- Младенов, Ч., Е. Димитров. Урбанизацията в България от Освобождението до края на Втората световна война. – География '21, 1, 2009.
- Младенов, Ч., Е. Димитров. Урбанизационният процес в България през периода от края на Втората световна война до наши дни. – География '21, 3, 2009.
- Николов, Й. История на Средновековието. Възходът на Средновековието. – С., 2000.
- Преса, Р. Речник по демография. – С., 2006.
- Стайнов, Ст. Софийската агломерация – основна структуроопределяща селищна система в НРБ. – Инф. Бюлетин на КНИПИТУГА, 56, 1977.
- Статистически годишници на Република България. – Издание на НСИ, 1980-2007.
- Страни и народы Востока. – М., 1994.
- Pliev I. Transformation of Plevna Agglomeration in the period of Transition. – In Special Dimension of Socio Economic Transformation Progresses in Central and Eastern Europe in the Turn of the 20 th Century. Vol 1, Rzeszow, 2001.

Ст.н.с. д-р **Чавдар Младенов**
Ст.н.с. д-р **Емил Димитров**
Географски институт на БАН

Бел. ред. Поместеният материал засяга един актуален въпрос, свързан и с проблемите на глобализацията. За съжаление авторите се позовават на твърде стари литературни източници, предимно руски, вследствие на което направеният обзор не е достатъчно пълен и коректен. Съдържат се и някои спорни или остарели трактовки. Поради важноста на тематиката обаче, този материал (представен в редакцията като научна статия) се публикува в рубриката „Географски справочник“. Компромисът е направен с надеждата, че ще привлече вниманието (и ще провокира) и други автори, работещи по тези въпроси.